

Varetekt – et haleheng i kriminalomsorgen?

AVYNGVEHAMMERLIN

Statistisk informasjon

I september i fjor ble det arrangert et stort møte på Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS) i Oslo, der varetektproblematikken ble tatt opp. Jeg var da blitt bedt om å holde et foredrag med tittelen *Varetekt – et haleheng i kriminalomsorgen?*

Statistikken om varetekten som jeg har anvendt, er stort sett utarbeidet av Ragnar Kristoffersen. I korte trekk viser varetektsinnsettelsene de siste fem årene en forholdsvis jevn økning, etter en tilsvarende nedgangsperiode i første halvdel av nittitallet. Varetektsinnsettelsene har økt i antall i en periode hvor det generelt samtidig har vært bedre plass i fengslene og antallet ubetingede dommer har gått ned. Antallet nyinnsettelse i varetekt i 1999 utgjorde 3987. Det tilsvarer hver tredje innsettelse i anstalt det året.

Den gjennomsnittlige sittediden i varetekt har vært nokså stabil de siste årene, like under 60 dager.

Av sentrale observasjoner når det gjelder varetekt, kan nevnes:

- 26 % av fengselsbelegget er varetekt, og mer enn hver tredje innsettelse er varetekt.
- Ca 40 % av alle fengslede startet varetekten med restriksjoner i 1999. Det er foreløpig få tegn til endring i denne praksisen, men vi ser en dreining mot mer bruk av brev- og besøkkontroll.
- Over halvparten av alle restriksjoner varer under 15 dager, men det er stadig et ikke ubetydelig mindretall (cirka 10 % av alle forbud) som sitter isolert mer enn 2 måneder med hovedsakelig brev- og besøkforbud.
- Oslo fengsel tok unna cirka 30 % av alle varetekter i Norge i 1999.

- Vel halvparten av alle varetektsfanger soner hele straffen i varetekt.
- Tre av fire selvmord i fengsel skjer i varetekt (jf. Hammerlins, Y. og Bødals undersøkelse fra 1956-1988, samt Hammerlins og Kristoffersens arbeid fra 1990-tallet).

Varetekt – et haleheng i kriminalomsorgen? Noen innledende merknader

Foredragets tittel er gitt i en spørrende form, men ordet *haleheng* er et innspill til eller en antydning om kritikk fordi haleheng kan forstås som det plagsomme i eller belastende ved at noe henger etter. Betydningsmessig er det noe negativt og med en nedsettende klang (med historisk feste i ordene *rovediltar* og *halehænger* fra 1800-tallets vokabular).

Spørsmålet er altså om varetekten er et haleheng. Hvilket haleheng er det snakk om: Et etisk haleheng, et praktisk, et organisatorisk?

Om varetekten kanskje ikke er et haleheng, så er den i alle fall definert som et problem for og i Kriminalomsorgens virksomhet – et problemkompleks som består av mange

ulike komponenter. Det er særlig varetekt med restriksjoner som oppfattes som problematisk.

Man kan også stille seg spørsmål om varetektsordningen er en *anakronisme*. I løpet av de nær hundre årene det har eksistert, er det nesten ikke gjort endringer ved varetektsordningen, og man kan spørre om hva begrunnelsen kan være: Er det et uttrykk for en tankelapp likegyldighet? Et uttrykk for en repressiv toleranse? Eller er ordningen så effektiv og god at den bør bevares? Det hadde vært interessant, både ut fra et faglig og etisk perspektiv, å få ordningen evaluert – det er etter hva jeg vet, ikke gjort. Særlig det siste spørsmålet, om ordningens effektivitet, burde også vært studert grundig.

Før jeg går videre vil jeg presisere følgende: Det er for mange her sikkert ikke så mye nytt i det jeg skal ta opp. Innlegget er på mange måter et repeterende innspill – eller kanskje en påminnelse blant mange om at noe må gjøres med varetektinstituttet. Men det er også et uttrykk for en problematiserende uro over tendensen til en økt bruk av varetekt. I tillegg vil jeg antyde noen prinsipielle, praktiske, organisatoriske, faglige og etiske problemer med varetektsordningen. Sånn sett er det også et innspill til refleksjon, basert på noen ansatser til videre tenkning og diskusjon.

Et nei til varetekten?

Men la oss først stille et par prinsipielle spørsmål: Trenger vi varetekten? Etter ulike behov vil man svare forskjellig. Svarer man *nei*, må hele systemet forkastes. Flere har da også angrepet varetektsinstituttet på et etisk og ut fra ulike faglige betenkeligheter og vil ha det bort. Kritikerne hevder at varetektfengsling er særlig betenkelig ut fra helsemessige og etiske grunner. Å bruke varetektfengsling når man er vel vitende om dens alvorlige konsekvenser under oppholdet, er etisk sett meget alvorlig ut fra et konsekvensetisk krav, men også ut fra grunnleggende humanistiske idealer og forpliktelser. Det begrepsfestes i for eksempel følgende overskrift i den danske Information for et par år siden: *"Retsstatens velbehyste skamplet"*. Andre kritikere poengterer varetektsordningen som et uttrykk for systemvold, for statens vold der kritikken også knyttes til at legitimering av visse handlingsmønstre i statlig regi ikke nødvendigvis er identisk med grunnleggende etiske krav med feste i menneskerettigheter og humanitet.

Det er vel også slik at mange nok vil godta varetektsbegrunnelser ut fra (tekniske og taktiske) etterforskningsgrunner (instrumentalisme), men disse må også vurderes kritisk og på et etisk grunnlag relatert til krav om menneskerespekt og humanitet.

Et ja til varetekten?

Svarer man *ja* på spørsmålet om man trenger varetekten, blir det neste spørsmålet hvordan man skal praktisere ordningen – kort og godt, i hvilken form og med hvilket innhold. Hvis svaret blir at man skal beholde instituttet i *nåværende form*, er problem-bildet og de kritiske innvendingene omfattende – både i forhold til etiske krav, men også praktisk og ressursmessig sett. At varetekten brukes mer enn på mange år, at mange sitter lenge i varetekt, er også viktige problemer i denne sammenhengen.

Men svarer man at man vil ha ordningen, men *med et annet innhold og med en annen form*, fører dette også til en nødvendig kritisk refleksjon på et etisk og faglig grunnlag – ikke minst ut fra kravet om at man har et *etisk og faglig ansvar* for det man gjør. Det er også nettopp behovet for et faglig og etisk ansvar, men også av ressursmessige og beslutningsformelle grunner, at mange fengselsansatte (og da særlig betjenter) har kritisert systemet. Kritikken er tosidig: Enten betrakter man varetekten i seg selv og som system som et praktisk, etisk og faglig problem for tjenesten, eller så begrenser man kritikken til særlig varetekt med restriksjoner.

Aller først vil jeg kort – og i forlengelsen av den statistikk som Ragnar har lagt fram – framheve og utdype noen etiske og faglige dilemmaer,

motsetningsforhold og problemområder. Vi kan også sosiologisk sett snakke om varetektens manifeste og latente funksjoner. Den manifeste er presisert ved de intenderte intensjonene at etterforskningen skal sikres taktisk og teknisk; den latente – slik som enkelte kritikere mener det – sideeffektene, de tilslørte og ikke-uttrykte virkningene, de uintenderte virkningene – for eksempel at den varetektsinnsatte skal bli ”mykere” og mer samarbeidsvillig.

Noe om varetektinstituttet og Kriminalomsorgsmeldingen

La meg innledningsvis slå fast at varetektordningen er lite behandlet i den nye Kriminalomsorgsmeldingen (Stortingsmelding nr. 27 /1997-98) *Om kriminalomsorgen*.

Den burde – hevder mange – fått en større og mer tydelig plass i meldinga. Man må ikke glemme at varetektinnsatte utgjør ca. 26% av fangene – altså en stor gruppe som det absolutt må tas hensyn til. At varetekten er tatt så lite opp kan også være et uttrykk for at varetekten er vanskelig å håndtere for Kriminalomsorgens virksomhet – jeg tenker da særlig ut fra beslutningsstrukturer og avgjørelsesmyndighet relatert til varetekt med restriksjoner. Beslutningsmyndighetene om varetektens restriksjoner (varetektens konkrete innhold og form, betydning og me-

ning) berører jo politiet og påtalemyndighetene.

Varetekten står dessuten i et vanskelig forhold til mange av de tiltakene og oppleggene som omtales i Kriminalomsorgsmeldingen. Kriminalomsorgen mangler med andre ord den nødvendige beslutningsmyndigheten i forhold til å konkretisere tiltak.

Varetektinstituttets praksis slik det er gjennomført i dag står, etter min oppfatning, også i et motsetningsforhold til det verdigrunnlaget som er utarbeidet i meldinga. Hvis instituttet skal vedvare, må det endringer til – både i forhold til selve fengslingens innhold og sett i relasjon til dens form.

Enkelte vil vel innvende at meldinga først og fremst er rettet mot domsinnsatte og ikke kan omfatte varetektinnsatte, men man må her ikke glemme at mange varetektsinnsatte integreres i et system som i praksis er regulert (bl.a. tiltaksmessig) av idéføringene i meldinga. Mange som er varetektfengslet får jo også betingelser som likner på de domsinnsattes når restriksjonene er opphevd. Dessuten: Mange av tiltakene har nettopp perspektivet å skape soningsbetingelser med retning og innhold relatert til dette verdigrunnlaget. Dette vil jeg komme tilbake til.

Men om varetektinstituttet er lite behandlet i Kriminalomsorgsmeldingen, har det fått et eget kapittel

(kap. 5) i *Utkast til lov om gjennomføring av straff* (straffegjennomføringsloven) – høring (datert 14.3.00). Arbeidet er en oppfølging av meldinga. Vi må heller ikke glemme at også visse rundskriv har tatt opp problemet og kommet med visse føringer. Jeg tenker da særlig på rundskriv 6/97 *Behandling av varetektinnsatte – herunder særlige tiltak for varetektinnsatte ilagt restriksjoner*.

I hvilken grad det er en motsetning mellom idealer og realiteter – dvs. ideer og føringer materialisert i skriv og realiteter, kan jeg ikke si noe om her. Men jeg vet at Oslo kretsfengsel har nedsatt en gruppe som med utgangspunkt i dette skrevet skal arbeide ut et forslag om kvalitetsforbedringer under varetektsoppholdet eller komme med framlegg om å sikre kvaliteten i varetektsarbeidet, utvikle tiltak og dempe skadevirkningene ved et varetektsopphold. I hvilken grad etiske krav i praksis og menneskesyn diskuteres og problematiseres ut fra dette skrevet, vites ikke, men det er mitt håp om at det får stor betydning. Andre eksempler på opplegg som diskuteres eller er satt i verk, er *MASH-tiltaket*, også Bergen landsfengsel har arbeidet med varetekten i sitt *Stressmestringsprogram*. Det samme har Ringerike – for å nevne noen eksempler. Spørsmålet er likevel om rammene er for trange for betydelige kvalitative endringer.

Enkelte vil skille dom og varetekt rent fysisk – som i Sverige. Man hevder da at man kan kvalitetssikre bedre.

Dette spørsmålet kan jeg imidlertid ikke ta stilling til her.

Varetektens ulike problemområder

Varetekten som et praktisk-administrativt problem

Mange er opptatt av varetekten som et *praktisk-administrativt problem*, som et *strukturelt problem*. Ikke minst Erik Lund-Isaksen har vært opptatt av dette, men også direktører og tjenestemenn som jeg har hentet impulser og innspill fra betoner problemet.

Det er snakk om forskjeller og motsetninger i rettssystemets forskjellige faglige oppgaver, funksjoner, målsettinger og interesser. Det er snakk om ulike behov på de ulike virksomhetsarenaene. For eksempel har kriminalomsorgen i liten grad innsyn i premissene for varetektavgjørelsen. Vi snakker her blant annet om (som Erik Lund-Isaksen ved en anledning også har presisert) kompliserte beslutningsstrukturer og beslutningsfullmakter innenfor de ulike etatene, relatert til ulike virksomhetskrav og ulike praktiske behov for ulike aktører. I forbindelse med varetektsordningen og de praktiske og faglige konsekvensene av varetekten, kommer i alle fall to systemer og virksomhetsarenaer i konflikt med hverandre: Varetekten som politiets og forhørsrettens instrument og beslutningsfullmakter – satt opp mot kriminalomsorgens virksomhet og

praktisk-organisatoriske problemer med selve fengslingen og oppfølgingen av restriksjonene. Problemet gjenspeiler ikke bare en faglig dobbelthet og utvendighet, men avspeiler også en politisk dualisme som kan oppfattes ha sitt feste i at ulike virksomhetsarenaer i nåværende situasjon kommer i et motsetningsforhold til hverandre; dette skaper åpenbart en del frustrasjoner.

Vanskelighetene forsterkes likeens ved en kunnskaps- og forståelsesside:

Kriminalomsorgen verken har eller får den nødvendige innsikten, slik at det også er et kommunikasjons-, formidlings- og forståelsesproblem. Mange i kriminalomsorgen mener at varetekten – særlig restriksjonene – brukes for mye, at restriksjonene mange ganger er unødvendige – og at det er særlig forbudet (isolasjon) som oppfattes som dårlig begrunnet. Andre poengterer lengden på varetekten/isolasjonen og innholdet/formen på den som et problem. Kriminalomsorgen kan legge til rette for dem som soner som en del av avdelingas beslutningsfullmakter og styringsmuligheter.

Flere poengterer at varetekten er et praktisk problem som er ressurskrevende, som (blant annet) må ha økte ressurser og adekvat kompetanse.

Varetekt som et helsemessig og sosialt problem. Varetekten som lidelsesprodusent

Varetekt og isolasjonen kan føre til betydelige helsemessige problemer og eksistensielle kriser for den enkelte. Den enkeltes psykiske og fysiske konstitusjon før oppholdet, er også av vesentlig betydning. Det er også en situasjon som preges av betydelig usikkerhet. Det er selvsagt individuelle forskjeller.

Vi kan sette opp følgende logiske varianter relatert til lidelser – slik de er presentert i en del arbeider:

- Varetekten i seg selv er lidelsesproduserende – varetekten med restriksjoner skaper konkrete problemer der og da.
- Varetekten forsterker problemet som den enkelte sliter med før oppholdet (mange er i en særdeles vanskelig situasjon før fengslingen)
- Varetektoppholdet får ettervirkninger både i soningssituasjonen og ved/tida etter løslatelse

Skadene ved isolasjon er kjente: Ved lengre tids isolasjon skjer det en fremadskridende nedbrytning av den enkeltes psykiske, psykososiale og legemlige sunnhet. Hukommelsen svikter, mange får formulerings-, kommunikasjons- og konsentrasjonsproblemer, mange får problemer med søvnløshet, angst, depresjoner, eksistensielle problemer med mer. De med betydelige psykiske problemer før fengslingen, får disse forsterket i løpet

av varetektsfengslingen. Isolasjonsfengslede har også i ettertid etter fengslingen psykiske og psykososiale problemer. (se bl.a. Isolasjonsundersøkelsene i Danmark på midten av 1990-tallet – dvs. grunn- og etterundersøkelsen; den danske undersøkelsen viser også at mange etter en varetekts- og isolasjonsfengsling også sosioøkonomisk og sosialt sett svekkes).

Selv mord

Forskningsgruppa på KRUS har tatt dette opp ved flere anledninger. Allerede i 1988 problematiserte vi varetekten med utgangspunkt i vår rapport *Selv mord i norske fengsler 1956-1987* som et aspekt ved selvmordsproblematikken i norske fengsler. Vi registrerte da i dette arbeidet at tre av fire av de som hadde begått selvmord i denne perioden begikk selvmordet i varetekt. Vår undersøkelse fra 1990-tallet viser det samme forholdstallet. Også arbeidet med selvmordsforsøk og selvskader antyder varetekt-situasjonen som et betydelig problem for mange, og da særlig for enkelte grupper¹.

Men selvmord/selvordsforsøk er bare en av mange måter å uttrykke lidelse på – fysiske og psykiske skader er blitt registrert og analysert i flere undersøkelser, men ikke minst gjennom den hverdagspraksisen fanger, pårørende, betjenter og andre ansatte møter (se fangenes tapsliste). Nå må

det understrekes – som vi har gjort i tidligere rapporter – at selvmordene/selvordsforsøkene og selvskadene ikke bare skyldes varetekten. Mange kommer inn med betydelige problemer, andre utvikler også psykiske lidelser som følge av den kriminelle handlingen de eventuelt har begått. Atter andre får problemer på grunn av arrestasjonen og fengslingen. Våre undersøkelser viser at varetektoppholdet uten tvil kan ha en forsterkende negativ effekt. Vivet at for selvmordsnære mennesker, vil isolasjonen være et betydelig problem. Det selvmordsforebyggende arbeidet i Norge (jf. det Nasjonale programmet har også vært tydeliggjort at fengselsinstitusjonene må følge opp det forebyggende selvmordsarbeidet.

Andre undersøkelser

I 1990 ble det satt i verk et forskningsprosjekt i Danmark. Justisministeren ville ha et ”videnskabeligt grundlag for vurdering af eventuelle psykiske skadevirkninger av varetægtfængsel i isolation” (Isolationundersøgelsen 1994, bd. I, s. 7). Første rapport kom i 1994 – ”Efterundersøgelsen” i 1997.

Vi kan merke oss følgende konklusjon:

”Samlet – dvs. på grundlag af grund- og efterundersøgelsen – må det heretter konkluderes, at varetægtfængsling i isolation sammenlignet med ikke-isolation indebærer en belastning og

risiko for forstyrrelser af det psykiske helbred. (Efterundersøgelsen 1997, s.59) (NB! Dette er også konklusjonen i Bind 1/1994, s. 13)

Det må på den baggrund lægeligt og psykologisk anbefales, at man ikke øger belastninger forbundet med varetægtfængsling ved at anvende isolation." (Efterundersøgelsen 1997, s. 59)

Jeg vil her bare poengtere at jeg i flere år har snakket om nødvendigheten av grundige analyser og undersøkelser av fengslingens/varetektsfengslingens/isolasjonens virkninger og lidelsespåføring. Dette gjelder også i forhold til de positive soningsforholdene. Vi trenger mer kunnskap ikke bare om de psykiske og psykiatriske lidelsen, men også de sosiale konsekvensene av fengsling og varetektsfengsel. Vi har for eksempel for lite kunnskaper om gruppa som slipper rett ut etter en varetektsfengsel. Den nevnte danske undersøkelsen viser imidlertid til en rekke problemer for enkelte både psykisk og sosialt; den sosiale situasjonen er for flere klart forverret i ettertid. (Efterundersøgelsen, s. 50). Vi vet lite om psykiatriske innleggelser og dødsfall. Den danske undersøkelsen antyder høye frekvenser uten at dette bare kan relateres til tidligere varetektsfengsling (s.51).

Som *sosialt problem* vil en isolasjon fra livet utenfor i seg selv være svært belastende for mange. Den enkelte

rykkes ut av hverdagens fellesvirksomhet og hverdagens sosiale relasjoner – mange ganger på en uforberedt og voldsom måte. Dette kan oppleves voldsomt og svært problematisk ikke bare for den som er arrestert, men også for familie, venner, arbeidskolleger osv. I mange tilfeller kan de sosiale konsekvensene bli store og katastrofale.

Men man må ikke glemme et paradoks: I visse situasjoner kan også en fengsling kan være en beskyttelse for den som settes inn – og da mot represalier fra omgivelsene. I en tid der massemediene er svært så offensive med bilder og annet av personer som man antar har begått kriminelle handlinger, er også folk identifiserbare på en helt annet måte.

Man skal også merke seg at etter et varetektopphold har vi sett at en del sliter – blant annet med betydelige stigmatiseringsproblemer. Ofte kommer den enkelte ut der relasjonene preges av mistenksomhet – ikke minst hvis saken henlegges på grunn av bevissets stilling. Enkelte er jo også uskyldige. Vi vet veldig lite om situasjonen etter et varetektsopphold. Det diskuteres også for lite om den enkeltes rettssikkerhet og oppfølging etter et opphold.

Men varetekten og isolasjon kan ikke bare forstås isolert som et sosialt og helsemessig problem; som *lidelsesskapende* og som «produsent» av *helsefarlige*

forhold, er varetekt og isolasjon også betydelig etisk problem for etaten og rettsstaten; likeens er det et praktisk-arbeidsmessig problem for etaten, ikke minst for betjentenes arbeidsbetingelser og arbeidsmiljø, og sett ut fra fengsels- og soningsmiljøets kvalitet. Blant annet vold mot tilsatte må ses i lys av dette.²

Man kan altså spørre om varetektsordningen er nødvendig i nåværende form, eller om man kunne tenke seg helt andre løsninger. Både langtidisolasjon og korttidisolasjon medfører store belastninger og problemer.

Neste spørsmål blir da: Er å *dempeskadevirkninger* nok – eller mer prinsipielt – er det nok ut fra etiske og fagets krav til virksomheten?

Varetekt som etisk problem

Dermed er vi inne på varetekt og isolasjon som et *etisk problem*, men også et *verdiproblem*, både samfunnsmessig, institusjonelt, gruppemessig og personlig. Den praktiske tilretteleggingen avdekker et menneskesyn og antyder noe om hvordan man forholder seg til enkeltmennesket – med respekt? på en verdig måte? med anerkjennelse om den andres integritet og verd? Det er snakk om etiske dilemmaer. Det er også snakk om at man krever at myndighetene ser konsekvensen av ordningen ut fra en ansvarsetikk.

Mange stiller det grunnleggende spørsmålet om de etiske sidene ved å holde folk innesperret i en etterforskningsituasjon. En slik innesperning, poengterer man er både et uttrykk og et potensial for maktmisbruk.

Ellers minner jeg om sluttpoenget Ragnar Kristoffersens varetektsartikkel: Økt bruk av varetekt overfor unge og andre utslitte gjengangere, betyr at den gruppa som det er viktigst å nå for kriminalomsorgen med sine positive tiltak, i større grad faller utenfor disse tiltakene, og utholder hele eller store deler av fengselsoppholdet i hyppige og tildels korte varetekter. Varetekt er kanskje et sirkulasjonshindrende tiltak m.h.t nye lovbrudd, men er det noen som tror at de vil slutte med lovbrudd når de kommer ut igjen dersom deres hovederfaring med fengsel er varetekt, ofte med isolasjon som innledning?

Etisk er også dette betenkelig, fordi mange av de mest behandlingstrende får varetekt i stedet for soning eller behandling.

Andre trekker inn det prinsipielle etiske spørsmålet ved å påføre så bevisst og systematisk et onde som varetektsfengslingen innebærer. Atter andre hevder at man er for middelorientert (instrumentalisme) og at man dermed kommer i konflikt med andre verdimål. *Formålsrasjonaliteten* står da i et motsetningsforhold til *omsorgs- og verdirasjonaliteten*.

Moralske og etiske spørsmål må også drøftes i forhold til kriminalomsorgens konkrete praksis. Ulike etiske og moralske krav vil røre sammen: Det er snakk om kryssild av behovmarkeringer som man må ta hensyn til.

Relatert til kriminalomsorgens idé- og verdigrunnlag - kan varetektinstituttet oppfattes som stå i et motsetningsforhold til verdigrunnlaget i Kriminalomsorgsmeldingen og dermed et betydelig etisk problem. Å betrakte ordningen som "et nødvendig onde" - ut fra et nytteorientert og instrumentalistisk perspektiv, står i åpen konflikt med mer grunnleggende etiske og humanistiske krav. Konstateringen "et nødvendig onde" og et aksept av ordningen, kan også uttrykke en form for *repressiv toleranse* med det som konsekvens at man ikke vil gjøre noe med praksisen eller tilretteleggingen.

Nå vil vel noen innvende at verdigrunnlaget i Kriminalomsorgsmeldinga først og fremst er rettet mot soningsforhold og dom. Til det er å si - som sagt før - at varetektsfanger er integrert i systemet, hvis verdirammer er de nevnte. Det vil være kunstig å operere med to etiske eller humanistiske prinsipper for gruppene dom og varetekt. Jeg kan heller ikke forstå - ut fra menneskesyn og verdigrunnlag - at en slik forskjellsbehandling kan gjøres, selv om man konkret - gjennom ulike tiltak - kan tenke seg forskjellig opplegg.

Etter min mening er varetektsordningen/varetektisolasjonen i strid med viktige grunnprinsipper i Kriminalomsorgens verdigrunnlag (slik det er presentert i Kriminalomsorgsmeldingen). At et eventuelt etterforskningsbehov skal ha større tyngde enn disse verdiprinsippene, må problematiseres og diskuteres. Etter min oppfatning er verdiprinsippene i meldingen overordnet og grunnleggende for Kriminalomsorgens virksomhet. Hvis det ikke var slik, da må man betrakte verdiprinsippene som kosmetikk.

Rettsikkerhetsmessige problemer

En hovedkritikk av varetekten går på grundigheten i vurderingen av forholdet mellom behovet for fengsling av etterforskningsmessig hensyn, og den fengsledes behov for å *unngå* fengsling, av personlige eller familiære grunner. Det finnes *ingen* eksplisitte krav i loven til hvordan fengslingskjennelsene skal begrunnes, og i de fleste kjennelser bærer vurderingen av forholdsmessigheten preg av å være en standardfrase. Flere dommere bruker også rene standardformularer i kjennelsene (jf Christer Hedin 1999: Intet uforholdsmessig inngrep? Særavhandling til Juridisk embets-eksamen).

En annen diskusjon har gått på varetektsfengsledes rettigheter før selve overføringen til anstalt, dvs i politiarrest, som kan strekke seg over dager. Europarådets overvåkings-

komité mener at en arrestert, enten denne personen senere siktes for lovbrudd eller ikke, uansett er å betrakte som en frihetsberøvet person, og det er kritikkverdig at disse ofte nektes å kontakte advokat, lege eller familie før etter avhør, eller tilmed senere enn det.

Symbolsk problem

Den kritikken som Norge utsettes for føles belastende, slik sett er det også snakk symbolske ringvirkninger. Dette gjelder ikke minst i forhold til det språket som brukes. Språk er makt - men makt er også språk og forutsetter at man bruker språket på en bestemt og ofte maktfull måte. Problemer og virkelighetsbilder kan ofte bli forvrengt gjennom et retorisk språk, men også av en juridisk formalisme. Vedvaring, og ikke korrigerende av systemet, gir svært negative signaler i mange miljøer.

Varetektsordningen er også blitt sett på som en strukturell og institusjonell makt- og voldsform, men man kan også i mer moderne volds- og maktterminologi forstå den i termer av symbolsk vold og makt.³

Politisk problem

Varetekten er selvsagt et politisk problem. Den er et etisk og moralsk problem, og den er et helsemessig problem der et statlig-institusjonelle tiltak fører til lidelse. Den er et politisk problem ut fra rettsikkerhetskrav, men også et problem ut fra de ovennevnte administrative, faglige, praktiske og

ressursmessige problempresiseringene. Og til sist: Varetekten er dessuten et politisk spørsmål ut fra at den også kan defineres som et symbolsk problem.

Avslutning

Egentlig sitter man igjen med et par konkrete spørsmål. Det ene er:

Ut fra alle kritiske innvendinger over mange år - bør varetektinstituttet opprettholdes eller bør det fjernes?

Svarer man at varetektinstituttet bør opprettholdes, blir neste spørsmål - med hvilket innhold, med hvilken form? Særlig for kriminalomsorgens virksomhet blir dette helt grunnleggende spørsmål. Men det er også et stort kriminalpolitisk spørsmål som politikerne må ta stilling til.

Hvis man sier at varetektordningen skal opprettholdes, må dette begrunnes faglig og etisk ut fra en helhetlig analyse. Men det er også helt klart at hvis instituttet skal vedvare må det betydelige ressursøkninger til både i forhold til eventuelle tiltak og i forhold til bemanningsmessige og praktiske tilrettelegginger. Jeg regner med at både Erik Lund-Isaksen og andre vil si noe om dette.

Avslutningsvis er det nødvendig å poengtere endringer. Man må også vokte seg vel for at varetektordningen får sin legitimitet gjennom faglig særinteresser og etatsmessig endimensjonalitet, men også blir uavklart

gjennom mangelfullt politisk engasjement, kollektiv tankeslapphet, politisk retorikk og politisk dualisme blant annet preget av populisme. Det er også nødvendig med en kritisk refleksjon over hva man gjør. Det er åpenbare etiske og rettssikkerhetsmessige fordringer relatert til bruken av varetekt.

1 Flere av våre intervjuundersøkelser gjennom mange år viser til varetektoppholdets problemer, særlig i forbindelse med psykiske lidelser, eksistensielle kriser, selvmordstanker osv. Jf. bl.a. Hammerlin, Y. og Larsen, E. (2000) Tungtsonende (Forsknings- og evalueringsrapport for et tverrfaglig fengselsprosjekt i Oslo krf. Dokumentasjon & debatt, nr. 1/2000. KRUS.

KRUS-forskerne T. Danielsen og W. Meek-Hansen gjennomfører i disse dager en viktig undersøkelse om varetektsituasjonen i Oslo fengsel. Mellom 25-30 fanger blir intervjuet. Rapporten er ferdig i løpet av 2001.

2 Jf. Hammerlin, Y. og Kristoffersen, R. (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen. En forundersøkelse*. Dokumentasjon debatt. Oslo: KRUS. Den er ferdig i løpet av september 2001.

batt. Oslo: KRUS. Den er ferdig i løpet av september 2001. Flere av sakene knyttes til isolasjonsproblematikk og varetektssituasjonen.

3 Jf. en presentasjon av ulike voldsformer og, makt- og hersketeknikker i Møller, Mogens (2000): *I fars vold*. Oslo: Kommuneforlaget .

Å påtvinge andre egne oppfatninger kan også forstås som en form for symbolsk vold dersom måten kommunikasjonen skjer på er ved bruk av symboler, som mottakeren ikke kan unngå å bli påvirket av. Symbolsk vold er da maktbruk i form av symbolsk makt, det vil si makt til å konstruere virkeligheten ut fra egne interesser (Bourdieu, P (1996). *Symbolske makt*. Oslo: Pax. Et innarbeidet dogme om varetektens nødvendighet (uten empirisk belegg/evaluert bekreftet påstand) kan oppfattes som en form for symbolsk makt.

Se også Hammerlin, Y. og Kristoffersen, R. (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen. En forundersøkelse*. Dokumentasjon debatt. Oslo: KRUS. Den er ferdig i løpet av september 2001.